RAQAMLI MOLIYAVIY MONITORING TIZIMIDA RISK SIGNALLARI VA BOSHQARUV QARORLARINI MUVOFIQLASHTIRISH

Zaripova Nozima Abdujabbor qizi
Toshkentdagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti mutaxassisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24185989

Annotatsiya: Ushbu tezisda korxonalarda raqamli moliyaviy monitoring natijalarini boshqaruv qarorlari bilan bog'lash masalalari o'rganiladi. Qiyosiy tahlil, jarayonni modellashtirish va shartli vaziyat asosida ma'lumotlarni tekshirish, risk signalini shakllantirish, mas'ul shaxsga yo'naltirish va javob choralarini kuzatish tartibi taklif etilgan. Monitoring samaradorligini faqat indikatorlar soni yoki yangilanish tezligi bilan baholash yetarli emasligi ko'rsatilgan. Signalning sababi, ko'rilgan chora va qoldiq riskni hujjatlashtiradigan elektron kartochka ishlab chiqilgan. Tavsiyalar konseptual xususiyatga ega bo'lib, haqiqiy korxona ma'lumotlari asosida sinovdan o'tkazishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy monitoring, risk signali, boshqaruv qarori, raqamli tizim, moliyaviy barqarorlik, indikator, qoldiq risk.

KIRISH

Korxonaning moliyaviy holati haqidagi ma'lumotlarni muntazam yig'ish boshqaruv uchun zarur, biroq hisobot yoki ko'rsatkichning mavjudligi o'z-o'zidan amaliy chorani yuzaga keltirmaydi. Muammo aniqlanganidan keyin uni kim tekshirishi, qaysi muddatda qaror qabul qilishi va natija qanday kuzatilishi ham belgilanishi kerak.

ISO 31000:2018 risklarni aniqlash, tahlil qilish, baholash, ularga ta'sir ko'rsatish, monitoring va axborot almashishni o'zaro bog'langan jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu yondashuv risk boshqaruvini korxonaning umumiy qaror qabul qilish faoliyatiga integratsiyalashga asoslanadi (ISO, 2018).

Raqamli moliyaviy monitoringni joriy etishda ham asosiy vazifa ko'plab ko'rsatkichlarni ekranda aks ettirish bilan cheklanmasligi lozim. Tizimdagi ogohlantirishning boshqaruv harakati bilan bog'lanishi alohida tashkil etilishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi - moliyaviy risk signallarini tekshiriladigan va hujjatlashtiriladigan boshqaruv qarorlariga aylantirish tartibini taklif etish.

TADQIQOT USLUBI

Tadqiqotda metodologik manbalarni qiyosiy o'rganish, monitoring jarayonini bosqichlarga ajratish va shartli vaziyatni tahlil qilish usullari qo'llanildi.

Raqamli monitoring tizimi korxonaning bank, hisob va rejalashtirish ma'lumotlarini belgilangan davriylikda umumlashtiruvchi vosita sifatida qabul qilindi. Bunday tizim murakkab dastur yoki sun'iy intellekt modelini majburiy nazarda tutmaydi. Taklif etilayotgan tartib elektron jadval yoki mavjud hisob tizimida ham sinovdan o'tkazilishi mumkin.

Haqiqiy korxona ma'lumotlari qo'llanilmadi. Indikatorlar, javob muddatlari va shartli summalar muallif taklifi bo'lib, ular normativ talab yoki empirik aniqlangan optimal qiymatlar emas.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

NATIJALAR

Monitoringning uchta alohida natijasi

Tahlil asosida ma'lumot, signal va qarorni bir-biridan ajratish taklif etildi.

Ma'lumot - moliyaviy holatni tavsiflovchi qayd yoki ko'rsatkich.

Signal - mazkur ko'rsatkichning oldindan belgilangan shartga mos kelmasligi haqidagi ogohlantirish.

Qaror - tekshirilgan holatga nisbatan vakolatli shaxs tanlagan harakat.

Masalan, pul qoldig'ining kamayishi ma'lumot hisoblanadi. Uning rejalashtirilgan to'lovlarga nisbatan yetarli emasligi signal bo'lishi mumkin. To'lovlar ketma-ketligini qayta ko'rib chiqish esa alohida qarordir. Bu uch holat tizimda bir-birining o'rniga qo'llanmasligi kerak.

Taklif etilayotgan jarayon quyidagicha ifodalanadi:

Ma'lumot → tekshiruv → signal → mas'ul shaxs → qaror → natijani kuzatish.

Indikatorni boshqaruv vazifasi bilan bog'lash

Har bir indikator uchun hisoblash tartibi, axborot manbasi va javob harakati belgilanishi taklif etiladi. Bunda umumiy «risk yuqori» yozuvi o'rniga qaysi holat tekshirilishi kerakligi ko'rsatiladi.

1-jadval.

Moliyaviy monitoringning taklif etilayotgan boshqaruv matritsasi

Kuzatiladigan holat	Tekshiruv savoli	Mas'ul tomon	Ehtimoliy boshqaruv harakati
Rejalashtirilgan tushum kechikishi	To'lov muddati o'tganmi yoki prognoz noto'g'rimi?	Savdo va moliya bo'limlari	Tushum rejasini aniqlashtirish
Yaqin to'lovlar uchun mablag' yetishmasligi	Barcha to'lovlar va erkin mablag'lar hisobga olinganmi?	Moliya bo'limi	Likvidlik rejasini qayta ko'rib chiqish
Xarajatning budjetdan oshishi	Hajm, narx yoki tasnif o'zgarganmi?	Xarajat egasi va moliya bo'limi	Sababni tekshirish va budjet qarori
Qarz to'lovlarining bir davrda jamlanishi	To'lov jadvali amaldagi shartnomalarga mosmi?	Moliya bo'limi va rahbariyat	Moliyalashtirish variantlarini baholash
Ma'lumotning o'z vaqtida yangilanmasligi	Ko'rsatkich bo'yicha xulosa chiqarish mumkinmi?	Axborot egasi	Ma'lumotni tiklash va cheklovni belgilash

Manba: ISO (2018) yondashuvi asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Jadvaldagi harakatlar avtomatik buyruq emas. Masalan, mablag' yetishmasligi aniqlanganda tizim to'lovlarni o'z-o'zidan to'xtatmasligi kerak. Qaysi harakatni bajarish vakolatli shaxs tomonidan majburiyatlar va shartnomalar tekshirilgandan keyin belgilanadi.

Shartli vaziyat: ogohlantirishdan qarorgacha

Korxona bo'yicha kelgusi yetti kun ichidagi tasdiqlangan to'lovlar 180 mln so'mni tashkil etsin. Erkin pul qoldig'i 70 mln so'm, ushbu davrda olinishi kutilayotgan va tahlilga kiritilgan tushumlar esa 80 mln so'm bo'lsin.

Shartli qoplanmagan ehtiyoj:

G=max (0; P−B−R),

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bu yerda:

- P - davrdagi tasdiqlangan to'lovlar;
- B - foydalanish mumkin bo'lgan boshlang'ich pul qoldig'i;
- R - hisobga kiritilgan kutilayotgan tushumlar.

Misolda:

G=max (0; 180−70−80) =30 mln so'm.

Manba: muallifning shartli hisob-kitobi.

Natija 30 mln so'mlik rejalashtirilgan tafovutni bildiradi. U avtomatik ravishda muddati o'tgan majburiyat yoki to'lovga qobiliyatsizlikni anglatmaydi.

Signal kelgach, moliya bo'limi summalarni tekshiradi. Faraz qilaylik, to'lovlar ro'yxatida 20 mln so'mlik hujjat ikki marta qayd etilgani aniqlansin. Xato tuzatilgandan keyin to'lovlar 160 mln so'mga, tafovut esa 10 mln so'mga tushadi.

Bu holatda 20 mln so'mlik kamayish boshqaruv chorasi orqali mablag' tejalganini emas, ma'lumot xatosi tuzatilganini bildiradi. Qolgan 10 mln so'm bo'yicha esa alohida qaror zarur.

Ushbu misol tizimda quyidagi holatlarni farqlash kerakligini ko'rsatadi:

- tekshirilmagan signal;
- tasdiqlangan muammo;
- ma'lumot xatosi;
- chora ko'rilgan, ammo risk saqlanayotgan holat.

MUHOKAMA

Elektron signal kartochkasi

Signalning faqat ro'yxatda turishi uning boshqarilayotganini anglatmaydi. Shu sababli har bir muhim ogohlantirish uchun qisqa elektron kartochka yuritish taklif etiladi.

Kartochkada quyidagilar ko'rsatiladi:

1. Signal aniqlangan sana va davr.
2. Indikator qiymati hamda ma'lumot manbasi.
3. Tekshiruv uchun mas'ul shaxs.
4. Aniqlangan sabab va tasdiqlovchi dalil.
5. Qabul qilingan qaror va uni bajaruvchi.
6. Bajarish muddati.
7. Qoldiq risk va keyingi tekshiruv sanasi.

Bunday tartib monitoring va qayta ko'rib chiqish uchun mas'uliyatni belgilash haqidagi ISO 31000 yondashuviga mos keladi. ISO va UNIDOning amaliy qo'llanmasida ham risklarni boshqarish rejasini kuzatish, manfaatdor tomonlar bilan axborot almashish hamda olingan tajriba asosida takomillashtirish ta'kidlangan (ISO and UNIDO, 2021).

Signal chegaralarini belgilash

Ogohlantirish chegaralari barcha korxonalar uchun bir xil bo'lishi shart emas. Tadqiqotda ularni faoliyat xususiyati, to'lovlar davriyligi va qaror qabul qilish uchun zarur vaqt asosida belgilash taklif etiladi.

Chegara juda sezgir tanlansa, ko'plab tekshiruvlar yuzaga kelishi mumkin. Juda sust tanlansa, muammo bo'yicha javob kechikishi mumkin. Shuning uchun dastlabki chegaralar sinov davrida tekshiriladi va o'zgartirish sabablari qayd etiladi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Muhim farq shundaki, monitoring chegarasi muammoni tekshirishga chaqiruvchi shartdir. U har doim ham zarar sodir bo'lganini yoki korxona belgilangan majburiyatni buzganini anglatmaydi.

Natijadorlikni baholash

Taklif etilayotgan tizim samaradorligini faqat aniqlangan signallar soni bilan o'lchash yetarli emas. Quyidagi ko'rsatkichlarni kuzatish taklif etiladi:

- signalni dastlabki tekshirishgacha o'tgan vaqt;
- muddati o'tgan tekshiruv va chora-tadbirlar soni;
- ma'lumot xatosi sababli yuzaga kelgan signallar ulushi;
- takroran yuzaga kelgan holatlar;
- dalil bilan yopilgan signal kartochkalari;
- chora ko'rilgandan keyin saqlanib qolgan risklar.

Avstraliya Moliya departamentining ISO 31000ga asoslangan izohida monitoring davriy ravishda yoki muayyan o'zgarish yuz berganda amalga oshirilishi mumkinligi, uning tezligi esa tashkilot va muhitdagi o'zgarishlarga mos bo'lishi kerakligi ko'rsatilgan (Australian Government Department of Finance, n.d.).

Shu bois barcha indikatorlarni bir xil tezlikda yangilash o'rniga, ularning boshqaruv vazifasiga mos davriylik tanlanishi maqsadga muvofiq.

Cheklovlar

Mazkur tadqiqotda raqamli tizim ishlab chiqilmadi va haqiqiy signallar tekshirilmadi. Shu sababli taklif etilgan mexanizm javob vaqtini qisqartirishi yoki moliyaviy zararlarni kamaytirishi haqida miqdoriy xulosa chiqarilmaydi.

Signal bo'yicha chora ko'rilganidan keyingi ijobiy o'zgarish ham faqat shu choraning natijasi deb olinmasligi kerak. Tushumlar, bozor sharoiti yoki boshqa qarorlar natijaga ta'sir qilishi mumkin. Amaliy sinovda ushbu omillar alohida qayd etilishi lozim.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Raqamli moliyaviy monitoringning boshqaruvdagi qiymati indikatorni ko'rsatish bilangina emas, uni tekshirish, mas'ul shaxsga yo'naltirish va qaror natijasini kuzatish bilan bog'liq.

Shartli misol dastlabki ogohlantirish tarkibida ma'lumot xatosi ham, haqiqiy moliyalashtirish tafovuti ham bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Shu sababli signalni avtomatik ravishda yakuniy xulosa sifatida qabul qilish to'g'ri emas.

Amaliyot uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

a. Har bir indikatorning manbasi, hisoblash tartibi va mas'ulini belgilash.

b. Ma'lumot xatosi bilan tasdiqlangan risk holatini ajratish.

c. Muhim signallar uchun elektron kartochka yuritish.

d. Signalni yopishni qaror bajarilishi va dalillar bilan bog'lash.

e. Chegaralar hamda monitoring davriyligini sinov natijalari asosida qayta ko'rib chiqish.

Taklif etilgan mexanizm raqamli monitoringni alohida hisobot vositasidan boshqaruv jarayonining bir qismiga aylantirishga qaratilgan. Uning amaliy samaradorligi haqiqiy korxona ma'lumotlari asosida baholanishi kerak.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Australian Government Department of Finance (n.d.) *An overview of the risk management process*. Canberra: Department of Finance.
2. Beasley, M.S., Branson, B.C. and Hancock, B.V. (2010) *Developing key risk indicators to strengthen enterprise risk management: How key risk indicators can sharpen focus on emerging risks*. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
3. International Organization for Standardization (ISO) (2018) *ISO 31000:2018: Risk management - Guidelines*. 2nd edn. Geneva: ISO.
4. International Organization for Standardization and United Nations Industrial Development Organization (ISO and UNIDO) (2021) *ISO 31000:2018: Risk management - A practical guide*. Geneva: ISO.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.